
УДК 811.161.2'367.332.7

Олеся Сулима (м. Київ)

СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК У НАУКОВОМУ СТИЛІ

У статті розглянуто особливості функціонування складеного іменного присудка у науковому стилі (науково-популярному підстилі), проаналізовано його структуру й семантику, а також забезпечення присудком основних стильових настанов.

Ключові слова: *науковий стиль, закон тотожності, речення номінативної, денотативної, сигніфікативної і функціональної тотожності, поширення іменного присудка, однорідність.*

Дослідження сучасної лінгвістичної науки спрямовані у сферу функціоналізму. Одним з найпроблемніших питань лишається використання лексичних одиниць у специфічних синтаксичних функціях, не властивих для тієї чи тієї частини мови. Мовні одиниці розглядають у дискурсі, тексті, тому актуальним є не лише питання вибору мовних засобів для позначення предмета мовлення (референта) у тексті, але й з'ясування їхньої стильової доцільності. Проблему використання мовних засобів у ролі художніх тропів, стилістичної маркованості лексики досліджували Л.А. Булаховський, В.І. Самійленко, П.С. Дудик, Б.Д. Ткаченко, В.С. Ващенко. Однак і досі актуальним лишається вивчення стилістичних можливостей лексичних одиниць та їхньої текстотвірної функції. Ґрунтовного дослідження заслуговує, зокрема, складений іменний присудок як структура, що продуктивно вживана у різних текстах, незалежно від їхньої стильової належності. Його структура і семантика у навчально-науковій літературі технічного профілю стали предметом дослідження у працях В.М. Вінницької, частково у художніх текстах — у працях О.Д. Пономаріва, В.С. Ващенка. Однак зважаючи на те, що саме іменник є “найпоширенішим будівельним матеріалом речення” [3: 3], варто більше уваги приділити особливостям функціонування складеного іменного присудка у всіх стилях мови.

© О.П. СУЛИМА, 2010

Метою дослідження статті є аналіз семантичних і структурних особливостей іменного присудка у науковому стилі.

Дослідження особливостей будь-якого стилю мови ґрунтується передусім на визначенні його жанрової специфіки, маркованих засобів, а також граматичних особливостей (зокрема словотвірних). Складений іменний присудок є мовною одиницею, що по-різному реалізована у мові різних стилів, зокрема наукового.

Науковий стиль — це „функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти” [2: 403]. Основним його призначенням є викладення наслідків досліджень про людину, суспільство, явища природи, обґрунтування гіпотез, доведення істинності теорій, класифікація й систематизація знань, роз’яснення явищ, збудження інтелекту читача для їх осмислення тощо.

Основними ознаками наукового мовлення є: функціональна однозначність, ясність тлумачень, логічна послідовність і доказовість, що ґрунтується на об’єктивному аналізі явищ і їхніх закономірностей, встановлення причиново-наслідкових відношень між явищами об’єктивної дійсності та конкретні висновки.

Один із найважливіших законів формальної логіки, а саме **закон тотожності**, вимагає, щоб думка про предмет у процесі міркування про нього була думкою про той самий предмет, і в такий спосіб оберігає мислення від мимовільних чи навмисних перекручень [5: 696]. Відповідно до закону тотожності постає вимога збереження синтаксичних і семантичних характеристик у виразі думки в мовленні (тексті). Саме науковий стиль вирізняється з-поміж інших стилів тим, що основними конструкціями, які забезпечують вимоги цього закону, є конструкції тотожності, що відображають процедуру наукового пояснення.

Науковим текстам, що маніфестують наукові розвідки, властиві пояснювальні конструкції ідентифікації понять — встановлення тотожності об’єктів на підставі тих чи тих ознак [5: 220]. Речення тотожності є специфічним способом відображення в мові реальної дійсності й людського мислення, ознакою встановлення ідентичності логічного суб’єкта і предиката. Виділено такі типи речень тотожності: номінативної тотожності, денотативної тотожності, сигніфікативної тотожності, функціональної тотожності [4: 5–6]. До першого типу належать речення, у яких вживані однореферентні імена, одне з яких обов’язково є власною назвою: *Могилянка — це Києво-Могилянська академія*. Другий тип становлять речення, у яких встановлено ідентичність денота та з іменем: *Мовознавство — лінгвістика*. Речення сигніфікативної тотожності властиві художнім текстам, оскільки в них один референт позначений різними сигніфікатами: *Брат — добра людина; Брат — відповідальна людина* тощо. Речення функціональної тотожності побудовані на синонімічних відношеннях: *Інвентаризація — це (означає) опис*.

Конструкції тотожності як засіб вираження дефініцій понять творяться за моделлю $A \in A$, в яких іменний складений присудок визначає поіменованний предмет, явище, процес, стан тощо іншим синонімічним позначенням — другим іменем. Наприклад: *Комунікація — цілеспрямований процес інформаційного обміну між двома і більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи*. Іменний присудок у конструкції тотожності переважно поширений означенням або навіть підрядною означальною частиною складнопідрядного приіменниково-означального речення: *«Історія української мови» — фундаментальне дослідження з історії української мови у 4 томах, здійснене науковцями Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України з участю інших мовознавців України (УМЕ); Прилягання — вид підрядного зв'язку (див. Підрядність), коли головне слово (або граматична основа речення) не вимагає від залежного слова певних граматичних форм (УМЕ).*

Пояснення наукове, представлене конструкцією тотожності, відрізняється від конструкцій із функцією наукового опису, в яких присудок може мати різне морфологічне вираження: *Філософською наукою про зміни та розвиток стала діалектика як теоретична картина постійно змінюваного світу та людини* (Г. Волинка). Відрізняються вони і від інших речень із пояснювальним компонентом, яким властива функція ототожнення, представлена у вияві другорядної предикації: апозиції, пояснення-уточнення, пояснення-виокремлення та ін., як суб'єктивні смисли, що йдуть від мовця, завжди контекстуально зумовлені [4: 7–9].

Складений іменний присудок цілком задовольняє основні настанови наукового стилю, про що свідчить активне використання в наукових текстах синтаксичних конструкцій тотожності (включення вужчого поняття в ширше тощо) з іменним предикатом, що є однією з визначальних ознак наукового тексту. Для різних визначень і кваліфікацій речення зі складеним іменним присудком становлять оптимальний варіант — саме через предметно-іменний характер вираження предикативності, що дає змогу зараховувати предмет (підмет) через його ознаку (іменний присудок) до певного класу явищ. Цими синтаксичними структурами є передусім речення з іменними присудками у функції визначення (дефініції) поняття: *Антропология — вчення про людину* (Г. Волинка).

У ролі основної частини складеного присудка у текстах наукового стилю виступають іменники з абстрактною семантикою, що зумовлено основною настановою цього стилю, в якому знаходять відображення найбільш ціннісні пізнавальні надбання людства [1: 80]: *Це [трансцендентування] — конечність і безконечність, постійність та зміни, зв'язок з реальністю та потяг до ідеалу, відображення існуючого стану речей та рефлексія щодо відповідного стану тощо* (Г. Волинка); *Міф — це форма існування духу, яка відповідала общинно-родовому суспільству, була його світоглядом* (Г. Волинка). Тому в науковому тексті переважають конструкції ідентифікації.

Для наукових текстів властиві конструкції, у яких суб'єктом (або частиною підмета) виступають сталі формульні позначки або іншомовні термінологічні номени: *Одним з найвідоміших у клінічній практиці низькомолекулярних індукторів ІФН (Інтерферон) є **аніксин (тилон гідро хлорид – 2,7-біс-[2-(діетиламіно)етоксин]флуорен-9-он дигідрохлорид*** (Журн.); *Активність ферменту розраховували за формулою $A_{\text{кт}} = ((C_{\text{вих}} - C_{\text{кін}}) V_{\text{пр}}) / (15V_{\text{преп}}[pR])$* , де $C_{\text{вих}}$ – вихідна концентрація крохмалю у пробах, мг/мл (0,2 мг/мл); $C_{\text{кін}}$ – кінцева концентрація крохмалю у пробах, розрахована за рівнянням калібрувального графіка, мг/мл; $V_{\text{пр}}$ – об'єм проби, мл (2,5 мл); **15** – тривалість інкубації ферменту з субстратом, хв.; $[pR]$ – об'єм ферментного препарату, мл; $V_{\text{преп}}$ – концентрація загального білка, мг/мл (Журн.); **Позаклітинні лектини *B.subtilis***, як і лектини рослин і тварин, є комплексом лізоформ, які різняться за фізико-хімічними та гемаглютинуючими властивостями (Журн.). Специфічними є конструкції, в яких суб'єкт і предикат виражені однією лексемою, оскільки основне рематичне повідомлення перебирає на себе підрядна частина: *Морфемний словник – **словник, що описує морфемі мови переважно шляхом виділення їх у складі слова*** (УМЕ).

Дієслівна зв'язка у таких конструкціях зазнає абсолютної граматикизації. До особливостей наукового визначення понять належить побудова конструкцій за схемою **N – це N**, для яких характерною є зв'язка **бути**, переважно її нульовий вияв як маркер категорійних значень теперішнього часу дійсного способу: *Міф є історичною передумовою і витоків філософії* (Г. Волинка); *Отримання й опрацювання інформації – це спосіб існування людини* (З. Партико). Нульова зв'язка виражає не актуальний теперішній час, а постійний: у триванні ознаки, за якою ідентифікується поняття, предмет, явище: *Поетична семантика – явище контекстуальне* (Газ.). Предикат **явище контекстуальне** є незмінною ознакою предмета, вираженого у підметі.

У науковому тексті складені іменні присудки досить однотипні. Серед основних засобів вираження найбільшу частку становить нульовий вияв зв'язки і форма називного або форма теперішнього часу дієслова **бути** і форма орудного відмінка іменника, адже вони передають семантику тотожності, включення або причиново-наслідкової залежності двох пропозицій. Спостереження над науковими текстами потверджують цей висновок. Отже, у книжних жанрах засоби спеціалізовані, оскільки головна мета наукового висловлювання – максимальна інформативність, конкретність, зрозумілість і ясність: *Наступний етап – поліграфічне відтворення* (З. Партико); *Предмет редагування – це приведення об'єкта редагування у відповідність із чинними у певний час у конкретному суспільстві нормами, а також його творча оптимізація, метою яких є отримання заданого соціального ефекту* (З. Партико). Речення з присудками **є + н.в.** іменника є стилістично маркованими, тобто мають виражений книжний характер. Пор.: *Філософія є діяльність, що піддає сумніву та критич-*

ному перегляду всі авторитети, заборони, табу та вірування (Г. Волинка) — **Філософія є діяльністю**, що піддає сумніву та критичному перегляду всі авторитети, заборони, табу та вірування; **Причина страждань є жадання** (І. Огородник) — **Причиною страждань є жадання**; **Світ є нескінченно складна сукупність реальних відношень** (Г. Волинка) — **Світ є нескінченно складною сукупністю реальних відношень**.

Крім дієслова **бути**, зв'язками виступають також лексеми **становити, ставати, стати, являти собою, становити собою, являтися, йменуватися, лишатися, виявлятися, зупинитися, служити, володіти, опинятися, характеризуватися, відрізнятися, виявлятися, робитися, вважатися, означати** тощо. Наприклад: **Активаторами моноцитарно-макрофагальної ланки імунітету виявились три із чотирьох досліджених сполук** (Журн.); **Сполуки 2 і 4 виявились сильними активаторами γ -ланки інтерферонової відповіді** (Журн.); **Світ створений Богом і являє собою ієрархію творінь** (Г. Волинка); **Вона являє собою інтеріоризацію соціальних цінностей у суб'єктивне надбання і принцип поведінки** (І. Булах); **Р.Декарт був одним із засновників нової науки, основу якої становило математизоване природознавство** (В. Гусєв); **Засновником його вважається мудрець Махавіра** (І. Огородник); **Найбільш складним питанням в сучасній психології виступає феномен „воля”** (І. Булах).

Поширеними є також конструкції з описовими дієслівно-субстантивними елементами на зразок **мати вигляд, форму, значення; набувати значення, форми, вигляду** тощо. Вони надають висловлюванню нейтральності. Було зафіксовано такі присудкові компоненти, як **включати в себе: Завдання трансформації гуманітарної освіти в Україні включає в себе перегляд філософських програм та основних джерелознавчих матеріалів (СЗФ); мати здатність: Космос — це вічна, ніким не створена матеріальна субстанція, що складається з атомів і має внутрішню здатність до руху і розвитку в безконечному просторі** (В. Гусєв); **...Як найдосконаліша істота людина має здатність жити за законом і правом** (Г. Волинка); **мати вигляд: „Першопорядок” мав вигляд окреслення волі неба** (І. Огородник); **брати участь: Як громадянин Мілету брав активну участь у житті міста** (І. Огородник); **брати до уваги: Отримані результати брали до уваги лише в тому випадку, коли в контрольних культурах, що не містили вірус, цитодеструктивні зміни були відсутні** (Журн.); **завдавати шкоди: Вольфганська метафізика завдавала, на думку Канта, значної шкоди і освітнім наукам** (Г. Волинка); **робити висновок (приходити до висновку): Він ... приходить до висновку, що параноїчним був не тільки Іван Грозний, а й уся Московська держава** (О. Скрипченко); **зробити внесок: Феофан Прокопович (1677-1736) зробив важливий внесок у психолого-педагогічну думку України, а потім і Росії** (О. Скрипченко); **Проте Гоголь зробив неоціненний внесок у розвиток і російської літератури й культури** (О. Скрипченко); **брати (свій) початок: Асоціа-**

тивна психологія бере свій початок із стародавньої філософії (О. Скрипченко); **мати відношення**: *Ідеї В.І.Вернадського мають відношення до проблеми культурологічного принципу в історії та теорії психології* (О. Скрипченко); **носити (мати) характер**: *Зв'язок між між-особистісними взаєминами і життєдіяльністю носить каузальний, тобто взаємообумовлений характер* (О. Ільїн).

Для мови наукового стилю притаманним є також уживання простих ускладнених (з однорідними або неоднорідними членами) речень, що дозволяє максимально охопити означуване поняття, визначити всі його додаткові (родові, видові тощо) характеристики: *Увесь пізніший доробок – то прояснення та поглиблення ґрунтовних положень даного трактату, критикосмислове протистояння існуючим та можливим запереченням викладеної тут філософської позиції автора* (СЗФ) – або повніше розкрити діяльність особи: *Вільгельм Дільтей (1833-1911) – німецький філософ, один із провідних теоретиків академічної філософії життя і герменевтики* (СЗФ); *Карл-Отто Апель (нар. у 1922 р.) – провідний німецький філософ, професор філософії університету Франкфурта-на-Майні, один із представників трансцендентальної прагматики* (СЗФ).

У складі іменної частини виступають прикметниковий чи дієприкметниковий атрибути або пояснювальні іменникові форми: *Актуальною проблемою екофізіології є розробка теоретичних принципів і практичних методів оздоровлення біосфери* (Журн.); *Основними мішенями сигнальної дії лектинів є матричні процеси: реплікація, транскрипція і репарація* (Журн.); *Соли флуореніду (літієва, натрійна, калійна, срібна і кальцієва) є перспективними фармакологічними речовинами для подальшого вивчення їх як протитуберкульозних лікарських засобів, що є вельми актуальними у період розпалу епідемії туберкульозу* (Журн.); *Бо мислення і протяжність ... є лише виявами єдиної природи – субстанції* (В. Гусев). Одним із засобів наукового визначення є приєднання атрибутивної підрядної частини: *Світогляд – це специфічна призма, яка визначає певний кут зору на світ, певне бачення останнього* (Г. Волинка); *Інформологія – спільна назва наук про інформацію, до числа яких належать теорія інформації та кодування, семіотика, всі лінгвістичні та деякі інші науки* (З. Партико).

Для складеного іменного присудка характерним є вживання вказівної частки **це** і вказівного займенника **такий**. Вони посилюють співвіднесеність предмета, названого у підметі, з предметом, означуваним присудком: *Відбір – це невелика кількість елементів, відібраних за допомогою методів психологічного чи педагогічного, чи іншого дослідження...* (О. Скрипченко); *Едитологія – це прикладна суспільна інформологічна наука, яка досліджує методологічні зсади готування в ЗМІ повідомлень* (З. Партико).

Загалом для наукового тексту властивий прямий порядок слів, відсутність емоційності у наукових висловлюваннях; чіткість і ясність

змісту забезпечує поступове лінійне розгортання думки, положення тощо. Наприклад: *Згідно з їхньою теорією пізнання — це відображення об'єкта, навколишньої дійсності* (І. Огородник); *Нормативне ж редагування ... є нетворчим процесом* (З. Партико); *Теорія видавничої діяльності — це складова частина едитології, яка досліджує методологічні засади процесів, що опосередковано пов'язані з готуванням повідомлень до публікування* (З. Партико). Проте з метою виділення певної ознаки, властивої підметові, присудкова іменна частина виноситься на початок речення: *Метою редагування є трансляція повідомлень для отримання заданого соціального ефекту* (З. Партико); *Метою функціонування редакційного етапу є оптимізація циркулювання повідомлень у системі „автор → ... → реципієнт”* (З. Партико). Якщо іменною частиною присудка є компонент **один з**, то цей елемент може займати препозицію і постпозицію стосовно суб'єкта: *Однією з основних причин недостатньої ефективності лікарських засобів є резистентність мікроорганізмів* (Журн.); *Одним із них є метод експертних оцінок* (З. Партико); *Одним із важливих результатів його вчення про матеріальну єдність світу була думка про існування розумних істот на інших планетах* (В. Гусєв); *Сублімація у психоаналізі Фрейда є одним із механізмів психологічного напрямку* (О. Скрипченко). Якщо аналізований компонент приєднує підрядну атрибутивну частину, то він займає тільки постпозицію: *Дж. Бруно — один із небагатьох мислителів, для яких слово і діло, наукова істина і спосіб життя не були відмінними одне від одного* (В. Гусєв); *Йога Патанджали — лише одна з його, що має назву хатха-йога (фізична йога)* (І. Огородник).

Часто іменні присудки можуть бути ускладнені членною однорідністю: *Християнство — монотеїзм, єдинобожжя* (Г. Волинка); *Всяке розумування, філософствування є саме єрессю і джерелом релігійних єресей* (Г. Волинка); *Основні питання, які порушує Мономах у своєму творі, — про світобудову, державну владу, сутність людини, її моральність* (Ю. Федів). Однорідність, своєю чергою, може ускладнюватися протиставленням двох однорідних понять або уточненням одного з них: *Важливо підкреслити, що це не різні субстанції, а лише різні способи уявлення, репрезентації єдиної природи* (В. Гусєв); *Добром є не все те, що нам здається, а лише те, про що ми напевно знаємо як про корисне* (В. Гусєв).

За допомогою іменних присудків у наукових текстах творяться цілі синтаксичні блоки: *Останнє і є першою, єдиною основою доброчесності. Слідування законам природи — обов'язок і право кожної людини. Отже, прагнення до щастя, власної вигоди, задоволення своїх потреб — це природне право людини, яке цілком відповідає тлумаченню добра* (В. Гусєв); *Монада — проста субстанція, істотною характеристикою якої є сила. Проте це не фізична або механічна сила, що може бути об'єктом дослідного пізнання* (В. Гусєв). Особливо такі конструції властиві текстам, що є біографічними даними: *Гот-*

фрід Лейбніц (1646-1716) — німецький вчений-енциклопедист, один із європейських філософів кінця XII — початку XIII ст. Основні праці — „Міркування про метафізику” (1686), „Нові досліді щодо людського розуміння” (1705), „Теодицея” (1710), „Монадологія” (1714) (В. Гусєв).

Отже, для наукового стилю характерними є конструкції тотожності, утворювані іменним присудком за формулою $\emptyset + \text{н.в.}$, рідше формою 3 особи теперішнього чи минулого часу абстрактної зв'язки **бути** й формою орудного. Структура присудка часто ускладнена атрибутивними поширювачами (прикметниками, дієприкметниками або непрямыми формами відмінків). Подальший науковий пошук може бути спрямований на дослідження складеного іменного присудка у текстах офіційно-ділового, художнього чи інших стилів мови.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СЗФ — Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки : Хрестоматія: навч. посібник / Упорядники В. В. Лях, В. С. Пазенок. — К.: Валер, 1996. — 428 с.

УМЕ — Українська мова. Енциклопедія. / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.: іл.

1. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навч. посібник. — К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. — 368 с.
2. Єрмоленко С. Я. Науковий стиль // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 403 — 404.
3. Коваленко В. Е. Именные средства выражения предикации. — Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1969. — 208 с.
4. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. — Івано-Франківськ, 1999. — 19 с.
5. Философский энциклопедический словарь. — М.: „Сов. энциклопедия”, 1983. — 840 с.

Olesia Sulyma (Kyiv)

COMPOUND NOMINAL PREDICATE IN THE AUTHOR'S SCIENTIFIC STYLE

The article discusses the features of functioning of a compound nominal predicate in a scientific style (popular scientific substyle), analyzes its structure and semantics, so as the predicate supporting to the major stylistic instructions.

Key words: academic style, the law of identity, nominative sentences, denotative-ward and significative and functional identity sentences, predicate nominal distribution, uniformity.